

Надписът за изграждането на крепостта на гр. Сердика

МАГДАЛИНА СТАНЧЕВА

Едни от най-важните епиграфски паметници са т. нар. строителни надписи, в които се съобщава за изграждането на обществени сгради, на благоустройствени съоръжения, на крепости. В сравнение с изобилието в нашите земи на други видове надписи от античността — главно надгробни и оброчни, строителните надписи, открити досега, са малко. Но тяхното значение е особено важно за изучаване историята на античните градове у нас, на общественно-икономическите отношения, на политическите събития.

Сред строителните надписи особено място заемат тези, в които се увековечава изграждането на крепостни стени. Официалният характер на тяхното съдържание със споменаването на имена на императори и управители на провинции почти винаги осигурява възможност за точно датиране на надписа, а чрез него — и на строежа, за който се говори в надписа. Откриването на един такъв строителен надпис разрешава понякога спорни исторически въпроси.

Такова изключително голямо значение има монументалният надпис за изграждането на сердикийската крепостна стена. Неговото откриване е една от щастливите случайности в историята на археологическото проучване на София, чието многовековно подземно наследство е запечатано под строежите и паважите на съвременния център. През 1957 г. при изкоп за канал-колектор на бул. „Г. Димитров“, северно от ул. „Екзарх Йосиф“, на дълбочина около 4 м работниците се натъкват на варовиков блок с размери 1,25 на 0,85 на 0,60 м. Лицевата страна на блока е огладена и оградена с профилирана рамка. В тази рамка е изрязан седемредов надпис на гръцки език. Лявата страна на блока е отчупена. Запазената част представлява приблизително половината от първоначалната големина на блока.

Съдържанието на надписа с попълването, направено от проф. Г. Михайлов¹, е следното:

[Ἰσχυροῦς] τυχη.

[Οἱ μέγιστοι καὶ θεϊότατοι αὐτοκράτορες καίσαρες Μ(άρκος) Αἰνῆ(ος) Ἄντων —
[γίνος σεβαστῶς Γερμανικῶς Σαρματικῶς πατὴρ πατρίδος ἀρχιερέως
[μέγιστος καὶ Δ(ούκιος) Αἰνῆ(ος) Κόμμαδος σε]βαστῶς Γερμανικῶς Σαρματικῶς
[ἔδοσαν vel sim.,—ca 10 litt.—] χιᾶς τῇ Σερωῶν πόλει τὰ τείχη,
[πρωσβ(ευτοῦ) σεβ(αστῶν) ἀντιστρ(ατήγου) ὑπάτου ἀπόδ] εδειγμένον, ἐπιτροπεύοντος τῆς
[αὐτῆς ἐπαρχείας...]

В превод на български надписът гласи: „На добър час! Най-великите и божествени императори, цезари, Марк Аврелий Антонин Август, победител на германците, победител на сарматите, баща на отечеството, велик жрец, и Луций Аврелий Комод Август, победител на германците, победител на сарматите, дадоха. . . крепостни стени на града на сердите, когато управител на провинция Тракия бе Азелий Емилиан.“

Съдържанието на надписа и формата на блока, който е обработен само от едната

страна, а от другите е грубо очукан, показват, че той е бил вграден в крепостната стена, за чието изграждане се съобщава в него. Като се има пред вид, че надписът е намерен само на няколко метра северно от мястото на северната порта на сердикийската крепост,² извън нея, трябва да се приеме със сигурност, че той е бил вграден именно над северната порта, обърнат навън, към пътя, който води към града от север.

Сега този забележителен паметник е поставен в подлеза пред Партийния дом, където са запазени останките на източната градска порта.

В публикацията на надписа Г. Михайлов определя и неговата дата.³ Той трябва да се постави в годините на едновременното управление на Марк Аврелий и Комод и точно между 27 ноември 176 г., когато Комод е наречен император, и 17 март 180 г., когато Марк Аврелий умира. През тези години легат в провинция Тракия е бил Азелий Емилиан. Неговото име е известно от монети, сечени в Пауталия, но легатството му през периода 176—180 г. не е било досега сигурно установено.⁴ И така датата на смъртта на Марк Аврелий е *terminus ante quem* за надписа, а следователно — и за изграждането на крепостната стена.

Укрепването на големи градски центрове през епохата на Марк Аврелий е засвидетелствувано и с друг един надпис, който се отнася за Филипополис.⁵ Той е двуезичен (на латински и на гръцки език). Според Г. Михайлов този надпис трябва да се датира в 172 г.,⁶ а не в 167—168 г., както смята Филев.⁷

Въз основа на изображения върху монети Г. Михайлов допуска, че *Augusta Traiana* е в същност първият град на провинция Тракия, чиито крепостни стени са изградени по времето на Марк Аврелий.⁸ В своята студия върху укрепителната дейност на Антонин Пий и Марк Аврелий в Тракия Г. Михайлов проследява отбранителната политика на римските императори след Траян, започната от Хадриан и продължена от Антонин Пий и Марк Аврелий.⁹ Тази отбранителна политика се изразява не само в създаването и поддържането на две отбранителни линии — по Дунава и по Стара планина и Южното Черноморие, но достига до укрепването и на най-значителните градски центрове южно от Балкана. Към предприемането на такова голямо крепостно строителство Марк Аврелий е бил принуден от застрашаващото сигурността на балканските провинции раздвижване на разположените по лимеса племена: бургонди, семнони, маркомани, квади, язиги, хермундури, вандали, сикоботи, бастарни, алани, роксолани, костобоки и др. Във времето на този миролюбив император, философ по природа и стоик по убеждение, Римската империя води с тези племена тежки войни (166—175 и 177—180 г.) до самата му смърт.¹⁰ Това е началото на една редица от нашествия на т. нар. варварски племена, чиито удари особено тежко засягат балканските провинции на империята. Както правилно отбелязва Михайлов, предвидливостта на тази укрепителна строителна дейност се доказва от събитията на Балканите през следващите 2—3 столетия.¹¹

Особено интересно е да се установи връзката между данните на надписа и археологическите проучвания по сердикийската крепостна стена. Досега не разполагаме с никакви археологически указания, че селището на сърдите е било укрепено преди завладяването му от римляните. Археологическите проучвания на различни строежи главно по линията на източната крепостна стена показват, че и през първите век и половина на римското владичество Сердика все още не е имала крепостни стени. Най-ран

¹ G. Mihailov, *Inscriptiones graecae in Bulgaria repertae*, vol. IV, *Serdica*, 1966, № 1902.

² *Ibid.*

³ *Ibid.*

⁴ *Ibid.*

⁵ G. Mihailov, *JG Bulg.*, v. III, fasc. 1, № 878.

⁶ G. Mihailov, *La fortification de la Thrace par Antonin le Pieux et Marc Aurèle*. *Studi Urbinati*, Nuova Serie, B. XXXV, № 1—2, 1961, p. 13.

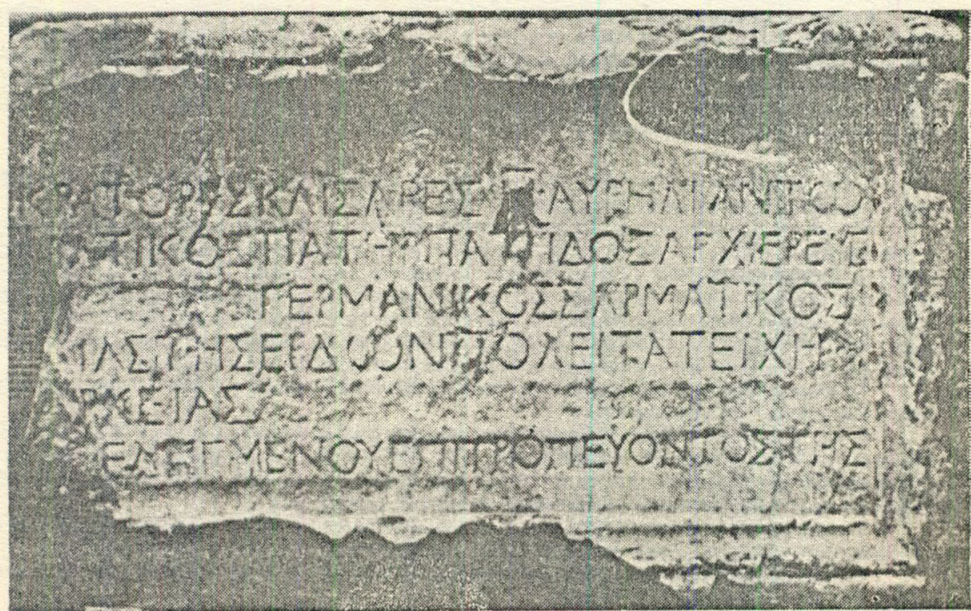
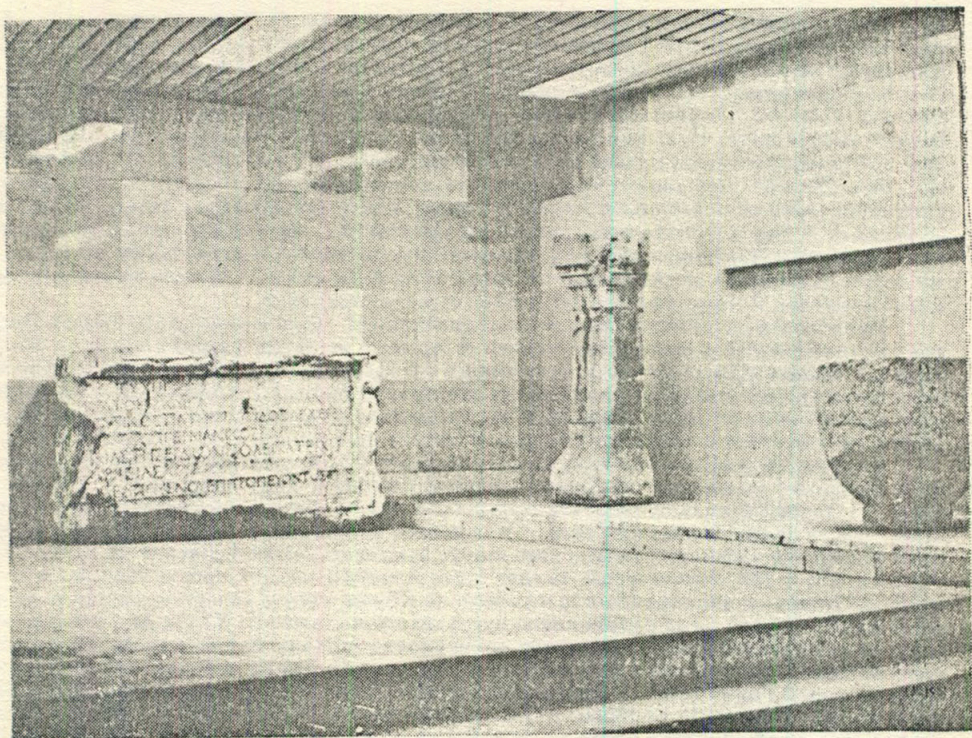
⁷ Б. Филев, Възобновяването на пловдивската крепост във времето на Марк Аврелий, ИИД, IV, с. 13.

⁸ G. Mihailov, *La fortification...*, p. 11—12.

⁹ *Ibid.*, *passim*.

¹⁰ *Ibid.*, p. 10.

¹¹ *Ibid.*, p. 19.

ната стена пресича строежи вероятно от Траянвата епоха.¹² Повечето от изследваните участъци на сердикийската крепостна стена се отнасят към по-късни епохи, когато са извършени много основни реконструкции на крепостта. През IV в. или в края на III в. стената е преизградена изцяло в смесена зидария (*opus mixtum*) над цокъл от каменни блокове. През VI в. крепостната стена е подсилена и удебелена чрез изграждането на външен тухлен пояс. Участъци от тези две стени са запазени в подлеза пред Партийния дом, при североизточната кръгла кула, в подземна зала на ъгъла на бул. „Г. Димитров“ и ул. „Екз. Йосиф“. При своите проучвания за дисертационния си труд Ст. Бояджиев е установил части от най-старата крепостна стена, които той свързва с датата, дадена им от надписа.¹³ При големите археологически проучвания, извършени при изграждането на подлеза пред Партийния дом, се установиха при източната порта останки от градежи, които също могат да се свържат с първата крепостна стена.¹⁴ По този начин епиграфският паметник и проучванията по самата стена се покриват.

Напоследък се направи опит да се идентифицира една новооткрита стена в Пловдив със споменатата в двуезичния надпис от времето на Марк Аврелий стена на Филипопол.¹⁵ Новите археологически проучвания на градската крепостна стена на Паулярия дадоха извънредно ценни данни за укрепителната система на самия град, и то вероятно също в епохата на Марк Аврелий.¹⁶ Интензивните археологически разкопки в Стара Загора ще разрешат и спорните въпроси за датата на крепостта на *Augusta Traiana*.¹⁷

В сердикийския надпис представлява интерес и приложеното заклемяване (*dampatio metogiae*) на имената на Комод и Азелий Емилиан. Те са изчукани. Г. Михайлов счита, че Азелий Емилиан е бил заклеямен през 193 г., когато той воюва заедно с Писциний Нигер срещу Септимий Север.¹⁸ Въз основа на изчукването на името на сердикийския надпис той уточнява неизвестното име на заклеямен легат в списъка на легатите за годините 175 и 180, като приема, че това е пак Азелий Емилиан. Обаче Михайлов не се спира на датата на заклемяването на името на Комод, когато то е било изчукано от нашия надпис. Струва ни се неприемливо изчукването на името на Комод да е станало във времето на Септимий Север, който чрез осиновяване от Марк Аврелий става фактически брат на Комод, реабилитира го и даже го обожествява веднага след войните срещу противниците си в Галия (197 г.). Заклемяването на Комод е станало непосредствено след неговото убийство на 31 декември 192 г., когато сенатът го обявява за обществен враг, разпорежда да се премахне името му от списъка на императорите, да се разбият статуите му и да се анулират всички негови разпоредби.¹⁹

Както се вижда, лаконичният официален надпис за изграждането на сердикийската крепостна стена в състоянието, в което го намираме, представлява изключително ценен исторически документ не само за Сердика, за провинция Тракия, но и за събитията в Римската империя в бурните години между убийството на Комод и затвърдяването на властта на Септимий Север. Този надпис е един от най-ценните паметници от римската епоха в археологическия фонд на Музея за история на София.

¹² С. Б о б ч е в. Сердика. Материали за изучаването топографията, устройството и архитектурата на града, София, 1943, *passim*.

¹³ Ст. Б о я д ж и е в. Принос към историята на крепостната стена на Сердика, Археология, I, 1959, кн. 3—4, с. 40. Статията предава резюмирано изложението в дисертацията (непубликувана). В тази статия Бояджиев използва някои свои наблюдения при един строеж, който разруши частично ъгловата североизточна кула. Цялостните разкопки на обекта са извършени под ръководството на Иван Велков (1954 г.) и М. Станчева (1955—1956 г.) със средства на Музея за история на София. Ст. Бояджиев е използвал резултатите от тези разкопки, без да отбележи от кого са направени.

¹⁴ Разкопките се извършиха под ръководството на автора на тази статия. Резултатите са в процес на обработка.

¹⁵ К. К о л е в. Изграждането на външната крепостна стена във Филипопол по времето на Марк Аврелий. ГНМПл, кн. VII, 1971, с. 99 сл. Въпросът за характера и датировката на откритите части от стени при строеж на жилищни блокове може да се реши след проучването на свободните терени между тях.

¹⁶ Разкопките са извършени под ръководството на Л. Русева, тогава уредник в Окръжния исторически музей в Кюстендил. Резултатите още не са публикувани.

¹⁷ Разкопките се извършват от Окръжния исторически музей в Стара Загора под ръководството на н. с. Д. Николов.

¹⁸ JG Bulg., v. IV, № 1902 — коментар към надписа.

¹⁹ L. H o m o. Le Haut Empire (Histoire romaine, t. III), Paris, 1933, p. 601.